

บทที่ 5

กระบวนการถ่ายทอดความรู้

การศึกษาวิจัย เรื่อง กระบวนการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ด้านการเกษตร บนที่สูงอย่างยั่งยืน กรณีศึกษาชุมชนม้งบ้านสันป่าเกี๊ยะ ตำบลแม่ณะ อำเภอเชียงดาว จังหวัด เชียงใหม่ เพื่อให้เข้าใจถึงกระบวนการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์โดยสอดคล้องกับ วัตถุประสงค์ของการศึกษา และเชื่อมโยงกับความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่าง ๆ ในบทนี้ผู้วิจัยได้ นำเสนอดังนี้

- 5.1 การถ่ายทอดในระดับครอบครัว และระบบเครือญาติ
- 5.2 การถ่ายทอดในรูปแบบของพิธีกรรม ความเชื่อ
- 5.3 การถ่ายทอดในวิถีของวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี
- 5.4 การถ่ายทอดในระบบของผู้นำ และผู้อาวุโส
- 5.5 พิธีกรรมที่สัมพันธ์กับการเกษตร
- 5.6 รูปแบบการเกษตรบนที่สูง

5.1 การถ่ายทอดในระดับครอบครัว และระบบเครือญาติ

การถ่ายทอดในระดับนี้จะสังเกตได้จากกิจกรรมที่ทำอยู่ในชีวิตประจำวัน จากการ สัมภาษณ์นายดี แซ่ลี อายุ 45 ปี อดีตผู้ช่วยใหญ่บ้าน บ้านสันป่าเกี๊ยะ เมื่อเดือนพฤษภาคม 2543 พบว่า

(1) การอบรมสั่งสอนลูกหลานเวลากินข้าว ชาวเขาเผ่าม้งนิยมกินข้าวล้อมเป็นวง รอบขันโตก และถือว่าเวลากินข้าวของครอบครัวเป็นเวลาส่วนตัวและเป็นเรื่องสำคัญที่ลูกหลานจะ ต้องมานั่งรอบขันโตกก่อน แต่ห้ามกินข้าวก่อนผู้มีอาวุโส หรือพ่อแม่ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงค่านิยมการ เคารพผู้มีอาวุโสกว่า ในขณะที่กินข้าว บิดามารดา หรือผู้อาวุโสของครอบครัวจะถือโอกาสนี้อบรม สั่งสอน พูดคุย หรือปรึกษาหารือลูกหลานไปด้วย บางครั้งหากมีเรื่องที่ต้องว่ากล่าว หรือตำหนิ ลูกหลานก็จะรับฟังโดยไม่แสดงอาการหรืออารมณ์ หรือลูกหนีไป นายดี เล่าว่าการลูกหนีหรือ แสดงอาการที่ไม่ดีต่อหน้าข้าวในงาน หรือขันโตก จะทำให้ขวัญข้าวและขวัญคนตกใจหนีหายไป ซึ่งจะส่งผลต่อผลผลิตต่าง ๆ ในรอบปีนั้นได้

สาเหตุที่ชาวเขาเผ่าม้งมีความเชื่อเรื่องขวัญจะตกใจ หรือหากมีการทะเลาะกันในเวลา กินข้าวของคนในครอบครัว การอบรมสั่งสอนในเวลากินข้าวนับได้ว่าเป็นกลไกการควบคุมทางสังคมที่มีประสิทธิภาพวิธีหนึ่ง ที่สามารถควบคุมความประพฤติหรือพฤติกรรมของคนในครอบครัว เพื่อให้รู้จักอดทนที่ต้องรับฟังเรื่องราวต่าง ๆ อดกลั้นเมื่อผู้ใหญ่กว่าหรือผู้มีอาวุโสกว่าว่ากล่าว ตักเตือน ในขั้นตอนนี้ลักษณะการถ่ายทอดส่วนใหญ่จะเป็นคำพูดที่ใช้ในการอบรมสั่งสอน

ผู้วิจัยได้สอบถามลือชัย แซ่ลี อายุ 12 ปี (ลูกชายของนายดี) เรื่องการอบรมสั่งสอนลูก หลานเวลากินข้าว ลือชัยบอกว่า "...ไม่ค่อยได้กินข้าวพร้อมกันทั้งหมด แต่ก็มีบ้างตอนที่มีการทำ บุญให้ปู่ (หมายถึงการทำบุญให้กับผู้ตาย ซึ่งสมาชิกทุกคนในครอบครัวจะต้องอยู่กับอย่างพร้อม หน้าพร้อมตา) ก็จะเป็นการคุยกันเรื่อย ๆ (คือพูดคุยกันในเรื่องทั่ว ๆ ไป ได้แก่ ความเป็นอยู่ การค้า ขาย ลูกหลาน เป็นต้น) ส่วนใหญ่พ่อจะสอนหรือเล่าเรื่องต่าง ๆ ตอนที่ไปช่วยงานในไร่..." ผู้วิจัย ถามเรื่องการทะเลาะกันในครอบครัว "...พ่อเป็นคนดี แต่ไม่ค่อยพูดตรง ๆ แต่จะให้ลูก ๆ เป็นคนที่ รู้สึกเอง เวลาที่ทำผิด สรพงษ์ (พี่ชายของลือชัย เป็นลูกคนโต เรียนหนังสือในเมือง) ไปเรียนหนังสือ ข้างล่าง เรียนอะไรไม่รู้แต่ชอบซ่อมรถ เมื่อก่อนจะกลับบ้านทุกวันเสาร์-อาทิตย์ แต่หลัง ๆ กลับ เฉพาะตอนปิดเทอม เดี่ยวนี้ไม่ค่อยกลับบ้าน บอกว่ากลับมาพ่อขอสอบถาม จำคาญ ขอถามเรื่อง ทำไมไม่กลับบ้าน เมื่อไหร่จะเรียนจบ ไม่ชอบให้ทำรถ เพราะเสียงดัง (สรพงษ์ เรียนช่างเทคนิค ซ่อมตัดแปลงรถ) ก็จะทะเลาะกับพ่อเป็นประจำ แต่กับตัวเองไม่ค่อยเพราะชอบพาขี่รถไปเที่ยวข้าง ล่าง..."

(2) การเล่านิทาน โดยผู้อาวุโส หรือพ่อแม่ ซึ่งสมาชิกในครอบครัวจะมารวมกันที่ บริเวณเตาไฟเล็ก หรือเตาไฟใหญ่ ขึ้นอยู่กับจำนวนของสมาชิกในครัวเรือนนั้น โดยมากมักเป็นเวลา หลังอาหารเย็น นิทานส่วนใหญ่มักเป็นตำนานที่มีการเล่าต่อ ๆ กันมา และมักจะสอดแทรกด้วยคำ สั่งสอน ข้อห้ามต่าง ๆ บางครั้งก็มีการร้องเพลงที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับธรรมชาติ สัตว์ป่า การทำมาหา กิน และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นต้น นอกจากความสนุกสนานแล้วยังลูกหลานยังได้รับความรู้ที่สามารถ นำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตได้อีกด้วย ปัจจุบันนายดี บอกว่าไม่ค่อยมีผู้อาวุโส หรือพ่อแม่ ที่จะมานั่ง เล่านิทานให้ลูกหลานฟังอีกแล้ว เนื่องจากไม่มีการสืบทอดและต้องทำงานทั้งงานในไร่ในสวน และ งานพิเศษ เช่น การไปรับจ้างคนพื้นราบ เป็นลูกหาบให้กับเจ้าหน้าที่ และนักท่องเที่ยว สำหรับการ บูชาผีเตาไฟเล็กและผีเตาไฟใหญ่นั้น สมพงษ์เล่าให้ฟังว่า "...เตาไฟเล็กนี้ มีลักษณะเป็นการยก พื้นดินขึ้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ใช้สำหรับวางหรือตั้งเตาไฟ ซึ่งมีลักษณะเป็นเตาสามขา ตามปกติ แล้วชาวเขาเผ่าม้งจะใช้เป็นที่ประกอบอาหารประจำวัน ปัจจุบันมีการสร้างบ้านเรือนเหมือนคน พื้นราบมากขึ้น เตาไฟเล็กจึงมีไว้เพื่อประกอบพิธีกรรมบางอย่างเท่านั้น ความหมายของการบูชาผี

เตาไฟเล็กนี้ ก็เพื่อแสดงให้เห็นถึงการดูแลเอาใจใส่สมาชิกในครอบครัวให้มีอาหารการกินที่อุดมสมบูรณ์ มีร่างกายที่แข็งแรงสมบูรณ์ สำหรับผีเตาไฟใหญ่นั้น ส่วนใหญ่แล้วจะมีไว้สำหรับทำอาหารเลี้ยงหมู เพราะถือว่าหมูเป็นสัตว์เลี้ยงที่สำคัญและใช้ประกอบการทำพิธีกรรมต่าง ๆ นอกจากนี้เตาไฟใหญ่ยังเป็นสถานที่ที่ใช้สำหรับเตรียมงาน หรือประกอบอาหารเวลาที่ม้งงานรื่นเริงต่าง ๆ อีกด้วย ส่วนความหมายของการบูชาผีเตาไฟใหญ่ก็คือ การให้ความสำคัญและแสดงความเคารพต่อผู้มีอาวุโส หรือผู้ที่มีบุญคุณกับคนในครอบครัวนั้น ๆ และสามารถทำการเกษตรแล้วได้ผลผลิตที่ดีตลอดปีการเพาะปลูกอีกด้วย...”

(3) การพาลูกหลานไปทำไร่ทำสวน นายดี เล่าให้ฟังว่า “...ในการอบรมเลี้ยงดูลูกชายเป็นหน้าที่ของพ่อ ส่วนลูกสาวเป็นหน้าที่ของแม่...” สิ่งนี้แสดงให้เห็นถึงเรื่องการแบ่งหน้าที่และบทบาทที่ชัดเจนในการอบรมเลี้ยงดูลูกทั้งเรื่องการสืบทอดและการดำรงชีวิต ดังนั้นเด็กจึงมีการเลียนแบบจากพ่อและแม่ นายดี เล่าถึงการเลี้ยงดูเด็กที่เกิดใหม่ในสมัยของเขาว่า “...เด็กที่เกิดใหม่ยังต้องกินนมแม่ ตั้งแต่แรกเกิดจนถึงประมาณ 2 ขวบ ผู้หญิงม้งนิยมมัดลูกติดกับตัวตลอดเวลา ส่วนใหญ่จะผูกไว้ด้านหลัง เนื่องจากแม่ต้องออกไปทำงานในไร่ในสวน บางครั้งอาจมีพี่สาวคอยช่วยเหลือแม่ในการเลี้ยงดูน้องบ้าง และจะใช้วิธีการมัดน้องติดกับตัวเองเหมือนที่แม่ทำ เพราะพี่สาวก็ต้องช่วยครอบครัวทำงานเหมือนกัน ส่วนเด็กที่ไม่ต้องกินนมแม่ หรือหย่านมแล้ว จะมีอายุประมาณ 2 – 5 ขวบ จะฝากให้ผู้อาวุโสในบ้านคอยดูแลให้ ถ้าไม่มีก็จะฝากพี่ ๆ ดูแล หรือถ้าไม่มีญาติพี่น้องพ่อแม่ก็จะพาไปทำงานด้วยในไร่ในสวน ส่วนเด็กที่อายุมากกว่า 5 ขวบขึ้นไป ลูกชายมักจะตามพ่อแม่ไปไร่ในสวน เข้าป่าล่าสัตว์ หาของป่า แต่สำหรับลูกสาวจะเริ่มเรียนรู้เรื่องการบ้าน การเรือนจากแม่ หรือญาติผู้ใหญ่ เช่น ต้องตื่นก่อนสมาชิกในครอบครัวเพื่อตำข้าว หุงข้าว เตรียมกับข้าวสำหรับให้พ่อและพ่อกู้ชายเอาไว้ไปไร่ไปสวน เตรียมอาหารสำหรับเลี้ยงหมู ไก่ แล้งจึงกินข้าวหรือผักผอนได้...”

การที่ลูกชายได้รับการอบรมสั่งสอนจากพ่อ และลูกสาวได้รับการอบรมจากแม่ แสดงให้เห็นถึงการแบ่งบทบาทและหน้าที่ในการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ของพ่อและแม่ ทั้งทางตรงและทางอ้อม นอกจากนี้ยังมีการถ่ายทอดจากพี่สู่น้อง ในการใช้ชีวิตร่วมกัน มีการช่วยเหลือ ดูแลซึ่งกันและกัน ส่วนเด็กที่เริ่มรู้ความก็จะเริ่มปฏิบัติจากของจริง อาทิเช่น การหยิบจับ อุปกรณ์ต่าง ๆ การเริ่มปลูกข้าวไร่ ทั้งนี้โดยจะเริ่มจากสิ่งที่ยากก่อน เช่น การเจาะหลุมหยอดเมล็ดข้าวไร่แล้วกลบ จนถึงสิ่งยากขึ้น อาทิเช่น การเข้าใจถึงปฏิทินการปลูกพืชในรอบปี การดูแลลักษณะพื้นที่ ทำเลปลูกพืช เป็นต้น การถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์แบบดั้งเดิมของชุมชนโดยเฉพาะเรื่องการเกษตรกรรมนั้น ส่วนใหญ่จะมีการถ่ายทอดมาจาก พ่อแม่สู่ลูกและถ่ายทอดในระบบ

เครือญาติเนื่องด้วยลักษณะสังคมชาวบ้านเป็นสังคมที่จะต้องพึ่งตนเองและช่วยเหลือตนเอง ขบวนการถ่ายทอดความรู้ ในสมัยก่อนเมื่อ พ่อแม่ ไปทำงานในไร่มักจะนำลูก ๆ ไปด้วยอาจเข้าไปนอนประจำในไร่สักกระยะหนึ่ง เพื่อประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ลูก ๆ ที่อยู่ในวัยพอที่จะช่วยเหลือ พ่อแม่ได้ก็จะเข้าไปช่วยเหลือ เช่นการปลูกข้าว พ่อแม่ก็จะคอยสั่งสอนลูก ๆ ถึงวิธีการเลือกพื้นที่ปลูก วิธีการเตรียมดิน การปลูก การดูแลรักษาข้าว การเก็บเกี่ยว การนวด และวิธีการเก็บผลผลิตข้าวเข้ายุ้งฉาง ซึ่งขบวนการต่าง ๆ เหล่านี้ลูก ๆ จะได้รับการกลมกล่อมและอบรมสั่งสอนไปเรื่อย ๆ หรือได้เห็นจนเกิดการซึมซับเข้าไปโดยไม่รู้ตัวว่ามีการเรียนรู้เกิดขึ้น จนกระทั่งลูก ๆ โตเป็นหนุ่มสาว บ้างก็แต่งงานแยกย้ายไปสร้างครอบครัวใหม่ ความรู้ต่าง ๆ เหล่านี้ก็จะติดตัวของลูกหลานสืบต่อไป ในระบบเครือญาติก็เช่นเดียวกับการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ความรู้ต่าง ๆ เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้น จะมีการปรึกษาหารือหาแนวทางในการแก้ไขปัญหา พัฒนาปรับปรุงได้ดีขึ้น

ในการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ผ่านระบบนี้ รูปแบบการถ่ายทอด เช่นจากพ่อแม่สู่ลูก ในบรรยากาศต่าง ๆ เช่น การกินข้าว การเล่านิทานถือว่าเป็นการถ่ายทอดโดยตรง ส่วนการที่พ่อแม่พาเด็กไปทำงานในไร่นั้น ถือว่าเป็นการอบรมและสั่งสอนทางอ้อม ซึ่งเป็นรูปแบบของการค่อย ๆ ซึมซับ และเลียนแบบ หรือจดจำของเด็กแต่ละคนอย่างค่อยเป็นค่อยไป

5.2 การถ่ายทอดในรูปแบบของพิธีกรรม ความเชื่อของชุมชน

การถ่ายทอดในรูปแบบนี้ มีพิธีกรรมหลายอย่างที่แสดงให้เห็นถึงกระบวนการถ่ายทอด แต่ในการศึกษาคครั้งนี้ ผู้วิจัยจะขอเสนอเฉพาะพิธีกรรมที่มีความสัมพันธ์กับเรื่องการเกษตรบนที่สูงอย่างยั่งยืน ในชุมชนม้งบ้านสันป่าเกี๊ยะ ดังนี้

พิธีกรรมหมู่บ้านหนึ่ง อาจมีหมอผีหลายคน แต่ละหมอผีทุกคนไม่ใช่ผู้มีอิทธิพลของหมู่บ้าน มีเพียงหมอผีบางคนเท่านั้นที่เป็นที่ยอมรับนับถือของคนทั่วไป คนเหล่านี้ซึ่งอาจมีไม่กี่คนมักจะเป็นผู้อาวุโสแก่สกุลด้วย โดยธรรมเนียมของการประกอบพิธีกรรม เมื่อเสร็จสิ้นพิธีกรรมแล้วหมอผีจะได้รับการปรนนิบัติอย่างดีเช่นเสนอผืนให้สูบและหมอผีที่เป็นที่นิยมไปประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เช่นถ้าเกิดการเจ็บป่วย สามารถรักษาให้หาย ให้หมอดีพวกนี้จะถูกครอบครัวนั้นครอบครัวนี้เชิญตัวบ่อย ๆ กล่าวได้ว่าเป็นผู้มีสถิติการเข้า – ออกตามบ้านต่าง ๆ มากกว่าชาวบ้านทั่วไป จึงเป็นโอกาสอันดีที่หมอผีจะขายความคิดหรือแสดงความคิดเห็นต่อเรื่องใด ๆ และสถานการณ์ที่เหมาะสมแก่การโน้มน้าวใจคนด้วย การถ่ายรูปแบบของพิธีกรรมความเชื่อต่าง ๆ ก็

ตกทอดไปยังบุตรหลาน ไม่สนใจการถ่ายทอดรูปแบบพิธีกรรมอาจมีบุคคลอื่น หรือญาติพี่น้องที่มีความต้องการอยากมีรูปแบบของพิธีกรรมก็สามารถกระทำได้แต่จะได้รับความนิยมน้อย - น้อยแค่นั้นก็แล้วแต่หมอผีแต่ละบุคคล ๆ ไป

5.3 การถ่ายทอดในวิถีของวัฒนธรรม ชนบธรรมนิยมประเพณีของชุมชน

หมู่บ้านมังสันป่าเกี๊ยะหลายแซตกุลใหญ่อยู่ 3 แซ ได้แก่ แซหาง แซลี และ เริงไม จะมีผู้อาวุโสของแซตกุลนั้น มีบทบาทเหมือนหนึ่งหัวหน้าแซตกุล บุคคลเหล่านี้จะมีส่วนเกี่ยวข้องกับเรื่องราวของชุมชนอยู่แล้วโดยประเพณีไม่ว่าจะเป็นการตัดสินกรณีพิพาทเรื่องทรัพย์สินผู้สาว ตลอดจนการปรึกษาหารือกันเพื่อตัดสินใจย้ายถิ่นที่อยู่แก่สังคมาของเขา มีลักษณะของความเป็นอิสระ ส่วนมากจะสืบเนื่องมาจากเหตุการณ์ที่ผ่านมาในประวัติศาสตร์ของพวกเขา ถึงแม้สังคมาจะมีรูปแบบของผู้อาวุโสหัวหน้าแซตกุลแต่ก็ได้หมายความว่าคนเหล่านี้จะมีอำนาจครอบงำไปทุกเรื่อง กลุ่มหัวหน้าแซตกุลมักเข้าจัดการกับเรื่องราวที่เกี่ยวกับชุมชนโดยตรง ซึ่งเกี่ยวกับเรื่องเหล่านี้มีกลุ่มผู้อาวุโสจะไม่เข้ามายุ่งเกี่ยวกับ การจัดการระบบการปลูกพืช การเลี้ยงสัตว์และการส่งลูกเข้าเรียนหนังสือ การถ่ายทอดวิถีของวัฒนธรรม ชนบธรรมนิยม ประเพณีของชุมชนส่วนใหญ่จะได้รับถ่ายทอดจากผู้อาวุโส ผู้เฒ่าผู้แก่ไม่ว่าจะเป็นผู้หญิงหรือชาย เช่นการประกอบพิธีกรรม ประเพณีต่าง ๆ ได้แก่ วันปีใหม่ วันเกิด วันตาย การแต่งงาน ฯลฯ ส่วนใหญ่ ผู้ทำหน้าที่ในถ่ายทอดจะเป็นผู้อาวุโสเพศชาย ส่วนงานบ้าน เลี้ยงเด็ก เลี้ยงสัตว์ งานเย็บปัก ถักร้อย จะเป็นผู้อาวุโสเพศหญิงเป็นต้น

5.4 การถ่ายทอดในระบบของผู้นำทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการและผู้อาวุโสในชุมชน

ในหมู่บ้านมังสันป่าเกี๊ยะตามประเพณีกลุ่มแซตกุลที่มีจำนวนมากที่สุด ได้แก่ กลุ่มตระกูลแซลี โดยเฉพาะในเรื่องของกิจกรรมชุมชนและด้วยเหตุผลที่สังคมาที่นับถือระบบอาวุโส จึงทำให้ผู้อาวุโสของตระกูลแซลี มีบทบาทเป็นที่ยอมรับของชุมชนโดยพฤตินัย ในฐานะหัวหน้าของหมู่บ้าน ซึ่งเมื่อมีการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านเป็นทางการ บุคคลผู้รู้จักของชุมชน เช่น ผู้อาวุโส ผู้นำในการประกอบพิธีกรรม เหล่านี้ก็ไม่จะได้รับตำแหน่งทางการด้วย ปัจจุบันเริ่มมีแนวโน้มที่เปลี่ยนไป มีการผลักดันคนหนุ่ม (ซึ่งอ่านออกเขียนได้ตามเงื่อนไขของทางราชการ) ให้มาทำหน้าที่ผู้นำที่เป็นทางการ หรือผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ทำให้พวกเขา รู้สึกว่าตัวเองมีความสำคัญต่อในชุมชนและมีคนให้ความนับถือ

ส่วนตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านเป็นตัวกลางเชื่อมโยงติดต่อระหว่างเจ้าหน้าที่กับชาวบ้าน แต่ผู้นำตามประเพณีของหมู่บ้านมีอิทธิพลมากในกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นชายที่เป็นหัวหน้าครอบครัว ผู้อาวุโส ผู้เฒ่า ผู้แก่และหมอผี

กระบวนการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ที่ผู้วิจัยได้ทำการศึกษา พบว่า มีทั้งการถ่ายทอดทางตรงและทางอ้อม โดยมีตัวแทนหรือสถาบันต่าง ๆ ทำหน้าที่ในการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์นั้น ๆ ได้แก่

(1) **สถาบันครอบครัว** โดยบุคคลที่มีบทบาทในครอบครัว ได้แก่ พ่อแม่ พี่น้อง ปู่ย่า ตายาย เป็นต้น การถ่ายทอดทางตรง เช่น การทำให้ดูเป็นตัวอย่าง การอบรมสั่งสอนโดยตรง การที่ลูกชายออกไปไร่กับพ่อ ลูกสาวอยู่บ้านศึกษางานบ้านงานเรือนกับแม่ การช่วยผู้ใหญ่หยิบจับ อุปกรณ์ เครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ เสมือนหนึ่งการเป็นลูกมือ ทำให้ได้รับรู้ว่าอุปกรณ์เหล่านั้นมีชื่อเรียกว่าอะไร ทำงานอย่างไร ใช้กับพิธีกรรมใด หรือใช้การเกษตรแบบใด และยังทำให้รู้ว่าสิ่งใดควร สิ่งใดไม่ควร เป็นต้น

ผู้สืบทอดกระบวนการถ่ายทอดความรู้ จะเป็นหญิงหรือชายก็ได้ แต่ส่วนใหญ่ถ้าเป็นเรื่องของการประกอบพิธีกรรมมักจะเป็นผู้ชาย ทั้งนี้เพราะชาวเขาเผ่าม้งยังมีความเชื่อในเรื่องผีบรรพบุรุษ การสืบสกุล ส่วนผู้นำทางการเกษตรนั้นจะเป็นหญิงหรือชายก็ได้ การสืบทอดความรู้และประสบการณ์ต่าง ๆ ขึ้นอยู่กับความต้องการ การใฝ่รู้ของสมาชิกในครอบครัว บางครั้งสมาชิกในครอบครัวเดียวกันก็จะได้รับการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ที่ต่างกันทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสนใจ เวลา และภาระหน้าที่ในครอบครัว

(2) **สถาบันโรงเรียน** เด็ก ๆ ชาวเขาเผ่าม้งบ้านสันป่าเกี๊ยะในปัจจุบันได้รับการศึกษาจากสถาบันโรงเรียนที่ตั้งอยู่ในชุมชน โดยเริ่มตั้งแต่ระดับชั้นเตรียมอนุบาล (เด็กเล็ก) จนถึงระดับประถมศึกษาตอนปลาย จากการศึกษาผู้วิจัยพบว่า บทบาทของโรงเรียนที่มีต่อกระบวนการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ด้านการเกษตรที่สูงและเรื่องของพิธีกรรมนั้น ไม่มีการถ่ายทอดโดยตรง มีเพียงการถ่ายทอดโดยทางอ้อม ซึ่งโดยทั่ว ๆ ไปแล้วโรงเรียนเองก็จะมีการเรียนการสอนในเรื่องของสิ่งแวดล้อมและกิจกรรมที่เกี่ยวกับพิธีกรรมในเทศกาลและวันสำคัญ ๆ เช่น วันขึ้นปีใหม่ ก็จะมีพิธีกรรมการขึ้นปีใหม่แบบชาวเขาเผ่าม้ง เป็นต้น หรือบางครั้งร่วมมือกับหน่วยงานหรือส่วนราชการภายนอกชุมชน แต่ไม่มีการสอนที่เป็นการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ จากการสัมภาษณ์อาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านสันป่าเกี๊ยะ ได้ให้เหตุผลว่า "...หลักสูตรสำหรับนักเรียนในระดับประถมศึกษามีเนื้อหาที่เป็นวิชาสามัญเป็นส่วนใหญ่ การจัดการเรียนการสอนต้องเป็นไปตามที่หลักสูตรกำหนดมาให้ แม้ว่าปัจจุบันหลักสูตรจะได้กำหนดให้

นักเรียนได้เรียนวิชาชีพที่มีอยู่ในท้องถิ่นก็ตาม แต่ในทางปฏิบัติแล้วยังไม่ได้ทำกัน เนื่องจากข้อจำกัดในหลาย ๆ เรื่อง เช่น วัสดุ อุปกรณ์ บุคคลหรือผู้รู้ในกระบวนการนั้น ๆ ข้อจำกัดในเรื่องของเวลา รวมถึงความตระหนักและคุณค่าของบรรดาครู - อาจารย์ที่อยู่ในโรงเรียนด้วย..."

(3) **กลุ่มเพื่อน** ชาวเขาเผ่าม้งในหมู่บ้านสันป่าเกี๊ยะมักจะอยู่รวมกันเป็นกลุ่มใหญ่ สภาพความเป็นอยู่ดังกล่าวทำให้มีการพบปะและสามารถร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ด้วยกันเสมอ จากการสังเกตของผู้วิจัยพบว่า โดยมากแล้วจะเป็นกลุ่มผู้หญิงมากกว่าผู้ชาย ทั้งเด็กเล็กไปจนถึงผู้อาวุโส เนื่องจากชาวเขาเผ่าม้งนิยมเย็บปักถักร้อย หรือเย็บเสื้อผ้าไว้ใช้เอง หือเป็นการรับจ้าง ส่วนผู้ชายจะไปรับจ้างทำงานในเมือง การไปมาหาสู่กันระหว่างเพื่อนบ้านหรือเครือญาติก็ทำให้มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันอยู่อย่างเสมอ นอกจากนี้ยังมีการพบปะกันในระหว่างการทำกิจกรรมอื่น ๆ เช่น ระหว่างการประกอบพิธีกรรม การทำไร่ทำนา งานประเพณี หรืองานรื่นเริงต่าง ๆ เป็นต้น

(4) **กลุ่มอาชีพ** ผู้นำที่เป็นทางการ เช่น ผู้ใหญ่บ้าน เจ้าหน้าที่จากหน่วยงานของรัฐ หรือผู้นำที่ไม่เป็นทางการ เช่น ผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้นำตามความเชื่อ หมอผี หรือหมอยา เหล่านี้ล้วนแล้วแต่มีบทบาทและความสำคัญต่อคนในหมู่บ้านเป็นอย่างมาก บทบาทของผู้นำตามกลุ่มอาชีพนี้ หากพิจารณาดูแล้วจะพบว่า บทบาทในกระบวนการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์นั้น มีทั้งที่เป็นโดยทางตรงและทางอ้อม การถ่ายทอดโดยทางตรง ก็คือ สมาชิกในครัวเรือน หรือในชุมชนต่างเชื้อพึงและปฏิบัติตามความเชื่อนั้น ๆ และมีการอนุรักษ์และสืบทอดต่อ ๆ กันมา

(5) **กลุ่มผู้นำ** ผู้นำในชุมชนชาวเขาเผ่าม้งบ้านสันป่าเกี๊ยะนี้ มีทั้งผู้นำที่เป็นทางการ และผู้นำที่ไม่เป็นทางการล้วนแล้วแต่มีบทบาทในการส่งเสริมกระบวนการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ที่แตกต่างกันออกไป กล่าวคือ ผู้นำที่เป็นทางการจะมีบทบาทในการส่งเสริมและสนับสนุน เช่น การส่งเสริมให้สมาชิกในชุมชนปลูกป่า ตามที่ได้รับนโยบายมาจากเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานของภาครัฐ กรมป่าไม้ เช่น หน่วยต้นน้ำ หรือองค์กรต่าง ๆ การส่งเสริมให้หน่วยงานต่าง ๆ เข้ามามีบทบาทในการร่วมสืบทอดวัฒนธรรมในชุมชน ส่งเสริมให้มีการทำกิจกรรมร่วมกับชุมชน เช่น เป็นสถานที่ท่องเที่ยวทางธรรมชาติ เป็นบ้านพักของนักท่องเที่ยว ฯลฯ สำหรับผู้นำที่ไม่เป็นทางการ หรือผู้นำตามความเชื่อของชาวเขาเผ่าม้งนั้น นอกจากจะมีบทบาทในการเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อต่าง ๆ โดยตรงแล้ว ผู้นำกลุ่มนี้จะต้องปฏิบัติตนเพื่อเป็นแบบอย่างแก่ลูกหลาน เป็นผู้ที่ต้องคอยตักเตือน ชี้แนะ ชี้นำให้บรรดาสมาชิกในชุมชนประพฤติปฏิบัติตาม ผู้นำที่ไม่เป็นทางการนี้จะมีบทบาทในกระบวนการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ในหลาย ๆ เรื่อง ได้แก่ การเกษตร การดำรงชีวิต พิธีกรรมต่าง ๆ ผู้อาวุโสที่เป็นหญิงจะมีบทบาทใน

กระบวนการถ่ายทอดความรู้เรื่องการบริหารงานเรือน, การเย็บปักถักร้อย และเป็นที่ปรึกษาในบางกรณี

สรุปได้ว่า บทบาทของกลุ่มผู้นำในชุมชนมั่งบ้านสันป่าเกี๊ยะนี้ กลุ่มผู้นำที่เป็นทางการมีบทบาทในด้านการส่งเสริมและสนับสนุน เผยแพร่ เป็นส่วนใหญ่ ซึ่งเป็นรูปแบบของกระบวนการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ทางอ้อม ส่วนผู้นำที่ไม่เป็นทางการนั้นจะมีบทบาททั้งในด้านการส่งเสริมกระบวนการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ทางอ้อมและทางตรง การถ่ายทอดทางตรง ได้แก่ การประพุดติและปฏิบัติตน เป็นแบบอย่างแก่ลูกหลาน ส่วนการแนะนำ การอบรม-สั่งสอนบรรดาสมาชิกในชุมชนนั้นเป็นกระบวนการถ่ายทอดทางตรงของกลุ่มผู้นำที่ไม่เป็นทางการ

5.5 พิธีกรรมที่สัมพันธ์กับการเกษตรบนที่สูง

5.5.1 พิธีกรรม

พิธีกรรมที่สัมพันธ์กับการเกษตรบนที่สูงของชุมชนมั่งบ้านสันป่าเกี๊ยะ สรุปได้ดังนี้

1) พิธีกรรมน้อหมอเป็ชะ หรือพิธีกรรมการการกินข้าวใหม่ พิธีกรรมนี้จะเริ่มประมาณเดือนตุลาคมถึงเดือนพฤศจิกายน ความสำคัญของพิธีกรรมดังกล่าว ก็เพื่อเป็นการบอกกล่าวกับเจ้าที่เจ้าทางและผีบรรพบุรุษของเจ้าของที่ได้มารับรู้และรับเอาส่วนบุญที่ลูกหลานได้ทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ ซึ่งตามปกติแล้วชาวเขาเผ่าม้งจะประกอบพิธีกรรมนี้ภายหลังจากการเก็บเกี่ยวผลผลิตข้าวไร่ หรือข้าวโพด สำหรับผู้ที่ทำหน้าที่เป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรม ได้แก่ หัวหน้าครอบครัว ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นพ่อบ้าน หรือลูกชายคนโตของบ้านนั้น ๆ สิ่งของเครื่องใช้ในการประกอบพิธีกรรม ได้แก่ ข้าวสุก 1 ถ้วย แกง 1 ถ้วย พร้อมด้วยรูปเทียน ส่วนสถานที่ที่ใช้ทำพิธีกรรมน้อหมอเป็ชะ คือบริเวณที่ใช้ทำสวน ทำไร่ทำนานั้นเอง

2) พิธีกรรมฉ่งชะ หรือพิธีกรรมการขึ้นปีใหม่ของชาวเขาเผ่าม้ง สมพงษ์เล่าให้ฟังว่า "...พิธีกรรมฉ่งชะ หรืองานปีใหม่นี้จะจัดขึ้นเร็วหรือช้าขึ้นอยู่กับว่าพวกเขาเก็บเกี่ยวผลผลิตในไร่เสร็จเร็วหรือช้า เพราะบางครอบครัวมีพื้นที่และจำนวนไร่ - นาจำนวนมาก จึงต้องใช้เวลาในเก็บเกี่ยว การกำหนดวันในการประกอบพิธีจึงเป็นไปตามปฏิทินการเกษตร (ดูรายละเอียดในภาคผนวก) ไม่ได้เป็นไปตามปฏิทินสากล และสิ่งที่ทุกคนในหมู่บ้านรอคอยก็คือเสียงไก่ขัน และต้องเป็นไก่ตัวแรกของหมู่บ้านด้วย เพราะพวกเขามีความเชื่อว่านั้นเป็นสัญญาณว่าได้เข้าสู่เวลาของปีใหม่แล้ว ไก่บ้านใครขันขึ้นเป็นบ้านแรกเจ้าของบ้านจะรับยิงปืนขึ้นฟ้าจำนวน

3 นัด เป็นคนแรกเช่นกัน เพื่อส่งสัญญาณว่าได้เข้าสู่ปีใหม่แล้วให้ทุกคนในหมู่บ้านได้รับรู้ โดยทั่วกัน..."

สำหรับชาวเขาเผ่าม้งแล้ว พิธีกรรมชงชะหรืองานฉลองปีใหม่นี้ถือว่าเป็นงานรื่นเริงที่ยิ่งใหญ่และมีความสำคัญที่สุดพิธีกรรมหนึ่ง เพราะตลอดเกือบทั้งปีเมื่อเข้าสู่ฤดูกาลเกษตรเรื่อยไปจนถึงฤดูกาลเก็บเกี่ยวเสร็จสิ้นลง พวกเขาเกือบจะไม่ม้งงานรื่นเริงใด ๆ เลย นอกจากการทำงานในไร่ - นา เพราะฉะนั้นเมื่อฤดูกาลเก็บเกี่ยวเสร็จสิ้นลงจะเป็นประมาณช่วงต้นฝนปลายหนาว หรือราว ๆ ปลายเดือนพฤศจิกายนต่อต้นเดือนธันวาคม หลังจากนั้นพวกเขาจะเตรียมจัดพิธีกรรมชงชะเพื่อความสนุกสนานรื่นเริง และยังถือโอกาสพบปะกันในหมู่บ้านที่นั่นเอง เพื่อนฝูงการเฉลิมฉลองอาจกินเวลายาวนานประมาณ 3 - 7 วัน หลังจากนั้นพวกเขาจะพักผ่อนเพื่อคอยให้ฤดูกาลเพาะปลูกเวียนมาอีกครั้งหนึ่ง

สมพงษ์ เล่าถึงขั้นตอนของพิธีกรรมดังกล่าวว่า "...ในช่วงเย็นก่อนถึงวันทำพิธีทุกบ้านจะทำพิธีบอกกล่าวให้สื่อถึง ผีซึ่งมีอำนาจสูงสุดในบ้านให้มารับทราบ ก่อนที่จะมีการเริ่มการประกอบพิธีกรรมอื่น ๆ บ้านที่พอจะมีฐานะก็จะฆ่าหมูเพื่อใช้เป็นเครื่องเซ่นไหว้ ส่วนบ้านที่ไม่ค่อยจะมีฐานะก็จะใช้ไก่แทน หลังจากนั้น 3 วันก่อนถึงวันขึ้นปีใหม่ ประมาณวันแรม 1 ค่ำ ชาวเขาเผ่าม้งทุกคน ไม่นิยมออกนอกหมู่บ้าน จะไม่ทำงานใด ๆ พวกเขาจะเตรียมสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ สำหรับประกอบพิธีชงชะให้เรียบร้อยก่อน ระหว่างนี้จะไม่มีการบริโภคผักทุกชนิด แต่จะรับประทานเฉพาะเนื้อสัตว์เท่านั้น และต้องเป็นเนื้อสัตว์ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมเท่านั้น เพราะพวกเขามีความเชื่อว่าหากรับประทานผักในช่วงเวลาดังกล่าว คือ ก่อนวันขึ้นปีใหม่ หรือก่อนการทำพิธีกรรมชงชะแล้วจะทำให้พวกเขาทำอะไรก็จะไม่ประสบความสำเร็จ ไม่ว่าจะเป็นการทำมาค้าขาย การเพาะปลูก หรือการมีลูกเพื่อสืบสกุลก็ตาม

ในปีใหม่ที่จะมาถึงนี้ และเมื่อเวลาสำคัญมาถึง ตรงกับวันแรม 15 ค่ำ จะมีการทำพิธีกรรมการไหว้ผีสื่อถึง ทุกบ้านจะทำพิธีกรรมพร้อมกัน โดยมีหมอมผี หรือจื่อเน้ง เป็น ผู้นำในการประกอบพิธี เพื่อบอกกล่าวให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่พวกเขาให้ความเคารพ บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว และบรรดาผีต่าง ๆ ให้มารับรู้และรับทราบ หลังจากนั้นจะทำการฆ่าไก่และหมู เพื่อเซ่นไหว้ จากนั้นทุกบ้านจะทำความสะอาดบ้านเรือนของตน มีการเก็บเครื่องมือและอุปกรณ์ทุกอย่างที่เกี่ยวกับการทำการเกษตร ปีนผาน้ำไม้ต่าง ๆ เพื่อแสดงว่างาน ทุกอย่างจะถูกพักไว้ก่อนหลังจากที่ได้ตรากตรำมาเป็นระยะเวลาอันนาน เมื่อทำพิธีกรรมการเซ่นไหว้ผีสื่อถึงเสร็จเรียบร้อยแล้ว สมาชิกทุกคนในแต่ละบ้านจะมีการประกอบพิธีกรรมการทำนายขวัญ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการประกอบ

พิธีกรรม ฉ่งชะ โดยมีอุปกรณ์คือ ไข่ไก่ต้มเท่ากับจำนวนของสมาชิกในครอบครัวนั้น ๆ แล้ววางไว้บนข้าวสาร และไก่ 1 ตัว เพื่อเป็นของเซ่นไหว้ เลือดและขนไก่จะถูกใช้เป็นส่วนประกอบในการบูชาหิ้งผีสื่อก๊ก การทำนายขวัญจะสังเกตจากกระดูกไก่

ชาวเขาเผ่าม้งมีความเชื่ออย่างเหนียวแน่นในเรื่องเกี่ยวกับขวัญ ทุกคนเกิดมาพร้อมกับขวัญจำนวน 3 ขวัญ ขวัญแรกนั้นจะอยู่กับตัวเรา ส่วนที่เหลือจะล่องลอยอยู่ทั่วไป ผู้ใดที่ปราศจากขวัญ ผู้นั้นจะถึงแก่ความตาย เมื่อพิธีกรรมสำคัญ ๆ ได้ผ่านพ้นไปแล้ว จะเข้าสู่วันแรม 1 ค่ำ อันหมายถึงวันแรกของวันขึ้นปีใหม่ ในตอนเช้าตรู่หนุ่มสาวจะแต่งกายด้วยเสื้อผ้าประจำเผ่าแบบเต็มยศ เด็กวัยรุ่นจะมีการเล่นโยนลูกบอลผ้า และมีการพุดจาเกี่ยวพาราสิกันด้วย ส่วนคนกลางคนจะมีการเล่นลูกข่างไม้เพื่อประลองฝีมือกัน ระหว่างนี้จะมีการดื่มสุรา ระยะเวลาของงานรื่นเริงนี้จะมีประมาณ 3 - 7 วัน จึงถือว่าเป็นอันเสร็จสิ้นพิธีกรรมฉ่งชะ แต่ชาวเขาเผ่าม้งมีธรรมเนียมปฏิบัติอยู่ว่าวันสุดท้ายของ พิธีกรรมจะต้องไม่จบลงด้วยวันที่เป็นเลขคู่..."

ต่อมา ระยะเวลาที่มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของพิธีกรรมบ้างเพื่อให้สอดคล้องกับยุคสมัย ระยะเวลาของการประกอบพิธีกรรมก็ลดลงเหลือเพียง 2 - 3 วัน เพราะสิ้นเปลือง สมพงษ์เล่าว่า "...บางครั้ง พิธีกรรมนี้จะเริ่มก่อนวันที่ 1 มกราคม (ตามปฏิทินสากล) สถานที่ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรม เปลี่ยนจากบ้านใครบ้านมันเป็นบริเวณที่ใช้ทำการเกษตร (ประกอบพิธีกรรมร่วมกัน) เวลาที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมจะนานหรือไม่ขึ้นอยู่กับขนาดของพื้นที่ที่ใช้ทำการเกษตร พิธีกรรมฉ่งชะนี้จัดให้มีขึ้นเป็นเวลาประมาณ 3 วัน ระหว่างการประกอบพิธีกรรมดังกล่าวจะห้ามมิให้มีการทำกิจกรรมใด ๆ และหลังจากเสร็จสิ้นการประกอบพิธีกรรมดังกล่าว 2 วัน ชาวเขาเผ่าม้ง จะทำการฆ่าไก่เพื่อเป็นการบอกกล่าวให้เจ้าป่าเจ้าเขาได้รับรู้และรับทราบว่พิธีกรรมฉ่งชะ หรืองานขึ้นปีใหม่นี้ได้เสร็จสิ้นลงแล้ว..."

สาระสำคัญของการประกอบพิธีกรรมนี้ เพื่อเป็นการเรียกขวัญข้าวและขวัญของธัญพืชต่าง ๆ ที่ได้ทำการเพาะปลูกในช่วงปีที่ผ่านมา ที่เกิดการร่วงหล่นทิ้งระหว่างการเพาะปลูก และภายหลังการเก็บเกี่ยวก็ตาม

สำหรับสิ่งข้าวของเครื่องใช้ในการประกอบพิธีกรรมฉ่งชะ ได้แก่ ฟืน หมู ไก่ตัวเมีย 1 ตัว ข้าวที่สีแล้ว ขนมเทียน หรือขนมปะ ธูปและเทียน อย่างละ 3 กระดาษสา ที่ตัดเป็นรูปเหรียญ สตางค์แดงที่มีรูตรงกลาง จากนั้นนำสิ่งของดังกล่าวมาบรรจุใส่ไว้ในเข่ง หรือ เก่ง หรือก๋วย โดยพิธีกรรมนี้ผู้ชายทุกคนในหมู่บ้านสามารถเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมดังกล่าวได้ ถ้าเป็นผู้หญิงจะต้องเป็นแม่หรือลูกสะใภ้ ส่วนลูกสาวของเจ้าของบ้าน ชาวเขาเผ่าม้งมีข้อห้ามอย่างเด็ดขาดมิให้เป็นผู้ดำเนินการประกอบพิธี เนื่องจากตามความเชื่อแต่ดั้งเดิมนั้นเมื่อลูกสาว

แต่งงานแล้วจะต้องแยกตัวไปอยู่กับครอบครัวของฝ่ายชาย ดังนั้นขวัญก็ต้องติดตัวลูกสาวไปด้วย

5.5.2 ความเชื่ออื่นๆ

สมพงษ์ เล่าถึงความเชื่อเรื่องโชคลางที่ชาวเขาเผ่าม้งถือกันว่าเป็นข้อห้ามและเป็นสัญลักษณ์ของความไม่ดี ซึ่งได้มีการถ่ายทอดโดยการเล่าสู่กันมาหลายชั่วอายุคนถึงกฎเกณฑ์และความเชื่อในเรื่องการทำไร่ทำนา ว่า "...การทำไร่ทำนาในสมัยก่อนนั้น จะต้องไม่ล่องล่ำเข้าไปในอาณาบริเวณของผู้อื่น หรือเข้าไปจับจองที่ที่มีเจ้าของแล้ว หากเกิดกรณีดังกล่าวขึ้นจะต้องมีการเสียผีและต้องทำพิธีกรรมการเช่นไหว้ผีให้ผู้ที่เราได้ล่องล่ำอาณาบริเวณนั้น ๆ ในทำนองเดียวกัน ถ้าหากว่ามีใครล่องล่ำเข้ามาในอาณาบริเวณที่ของเรา ผู้นั้นก็จะต้องทำการเสียผีและทำพิธีกรรมเช่นไหว้ผีให้เราเหมือนกัน การแบ่งอาณาเขต หรือพื้นที่ที่ใช้ทำการไร่ทำนานั้น มีการแบ่งกันด้วยสายตาและความสามารถในการแผ้วถางพื้นที่ หมายความว่า หากใครสามารถแผ้วถาง พื้นที่เพื่อทำไร่ทำนาได้เป็นบริเวณกว้างไกล พื้นที่เหล่านั้นก็จะเป็นของผู้นั้น ซึ่งส่วนใหญ่ชาวเขาเผ่าม้งจะให้ความเคารพสิทธิ์สิทธิ์ดังกล่าวในการเลือก การถือครองที่ดินนั้น ๆ หากบริเวณใดมีเจ้าของแล้วก็จะไม่มีใครไปแผ้วถางซ้ำอีก และที่สำคัญชาวเขาเผ่าม้งไม่นิยมทำไร่เพื่อแสดงถึงการแบ่งอาณาเขต..."

และที่สำคัญบริเวณที่ทำไร่ทำนานั้นสมพงษ์เล่าว่า "...บริเวณที่ทำไร่ทำนานั้นต้องไม่เป็นสถานที่ต้องห้ามตามความเชื่อดั้งเดิมของชาวเขาเผ่าม้ง เช่น ที่ที่เป็นยอดดอยสูง หน้าผาสูง ต้นไม้ใหญ่ หรือหม่องเส็ง หรือดงเซ่ง (ดงเซ่ง เป็นภาษาม้ง หมายถึง บริเวณที่เป็นที่ศักดิ์สิทธิ์ ห้ามมิให้ทำการปลูกสร้างบ้านเรือน ตลอดจนทำการเกษตร และห้ามคนและสัตว์เลี้ยงเดินผ่านบริเวณดังกล่าว) เพราะเชื่อกันว่าเป็นที่สิงสถิตของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ บริเวณป่าช้า หรือที่ฝังหรือเผาศพ เพราะถือว่าเป็นสถานที่เก็บสิ่งของเครื่องใช้ของคนตาย สำหรับสถานที่ที่จะใช้เป็นที่สำหรับทำไร่ทำนานั้นจะต้องเป็นบริเวณที่ที่ดินมีความอุดมสมบูรณ์ โดยจะดูได้จากต้นไม้ที่ขึ้นอยู่ในบริเวณนั้น และสังเกตจากวัชพืชที่ขึ้นอยู่อย่างรกทึบและหนาแน่น เป็นต้น เมื่อเลือกสถานที่ได้แล้วจะต้องมีเรื่องของโชคลางต่อไปนี้ประกอบด้วย เช่น เมื่อเดินทางเข้าป่าเพื่อทำการเลือกพื้นที่เพื่อทำกินในครั้งแรก หากได้ยินเสียงคนจามให้ยุติการเลือกพื้นที่นั้นแล้วค่อยเริ่มต้นใหม่ เพราะถือว่าฤกษ์ไม่ดี หรือในขณะที่กำลังเดินทางอยู่นั้นระหว่างทางเจองูเลื้อยตัดหน้า ก็ให้ยุติการเดินทาง เพราะถือว่างูเป็นสัญลักษณ์ของการเดินทางที่ยาวไกลและคดเคี้ยว นั่นอาจแสดงว่าที่แห่งนั้น อยู่ไกลเกินไป และหนทางไปมาอาจลำบาก..."

เมื่อเลือกพื้นที่ที่ต้องการได้แล้ว ก็จะทำการไถดินไม่และกำจัดวัชพืช หลังจากนั้นจะทำการตากเศษใบไม้ใบหญ้า หรือเรียกว่า “การตากไร่” บางครั้งใช้เวลาประมาณ 1 เดือน หลังจากนั้นจะทำการเผาไร่ ก่อนทำการเผาชาวเขาเผ่าม้งจะทำพิธีกรรมการเซ่นไหว้ผีเจ้าที่ เพื่อเป็นการบอกกล่าวถึงผีบรรพบุรุษของตระกูลให้มารับรู้และช่วยปกป้องรักษาและเป็นการขอพร เพื่อให้ได้ผลผลิตที่ดีและมีจำนวนมาก สำหรับสิ่งของเครื่องใช้ในการประกอบพิธีกรรมดังกล่าว ได้แก่ ไก่ 2 ตัว เหล้า 2 ขวด รูปเทียน

สำหรับการเลือกพื้นที่สำหรับการปลูกข้าวนั้นจะเริ่มเมื่อมีการปลูกข้าวในปีต่อไป หลังจากที่ข้าวไร่ของปีปัจจุบันใกล้จะสุก โดยเลือกป่าปฐมภูมิหรือป่าทุติยภูมิในบริเวณใกล้เคียงกับหมู่บ้าน แล้วทำสัญลักษณ์เป็นรอยบากไว้บนต้นไม้รอบๆ พื้นที่นั้น เพื่อเป็นการแสดงว่าได้มีการจับจองพื้นที่ดังกล่าวแล้ว

5.6 รูปแบบการเกษตรบนที่สูง

จากการศึกษารูปแบบการเกษตรบนที่สูงอย่างยั่งยืน ผู้วิจัยพบว่า ในภาพรวมแล้ว ชุมชนม้งบ้านสันป่าเกี๊ยะยังคงมีการทำการเกษตรแบบดั้งเดิมคือ การทำไร่หมุนเวียน ซึ่งถือว่าเป็นเทคโนโลยีการเกษตรที่มีการอนุรักษ์ทรัพยากรดินที่เหมาะสมวิธีการหนึ่ง แต่อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาของมิ่งสรรพ ขาวสอาดและคณะ (2537) พบว่าวิธีการทำไร่หมุนเวียนโดยเฉลี่ยแล้วจะใช้ดินถึง 30 – 40 ไร่ ต่อคน หมายความว่าชาวเขาจะต้องทำการเพาะปลูก 3 – 4 ไร่ต่อคน ต่อปี พื้นที่ที่เหลือปล่อยทิ้งไว้เป็นไร่เหล่า เพื่อคืนความอุดมสมบูรณ์ให้กับดินและยังเป็นการลดวัชพืชอีกด้วย หลังจากนั้นประมาณ 7 – 9 ปี จึงจะหมุนเวียนกลับมาทำการเพาะปลูกพืชได้ใหม่อีกครั้งหนึ่ง

แต่เนื่องจากในปัจจุบันจำนวนประชากรชาวเขาเผ่าต่าง ๆ มีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ประกอบกับการบุกรุกขึ้นบนพื้นที่สูงโดยประชากรจากพื้นราบทำให้พื้นที่ที่ทำกินมีจำกัด ชาวเขาที่ยังคงทำการเกษตรแบบดั้งเดิมต้องลดระยะเวลาการหมุนเวียนลงเหลือ 2 – 5 ปี ทำให้ปริมาณผลผลิตตกต่ำลงทำให้ไม่สามารถเลี้ยงชีพและครอบครัวได้ อีกทั้งไม่สามารถรักษาระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อมได้อย่างเดิม ความจำเป็นที่ต้องมีการพัฒนาระบบการเกษตรบนที่สูงจึงเกิดขึ้นเพื่อรองรับปัญหา ดังกล่าว

วิถีการดำรงชีวิตของชุมชนม้งบ้านสันป่าเกี๊ยะ ได้เปลี่ยนแปลงไปมากจากอดีตที่ผ่านมา และมีแนวโน้มว่าจะมีการตั้งบ้านเรือนแบบถาวรมากขึ้น ความแตกต่างทางชาติพันธุ์ก็มีอิทธิพลต่อลักษณะการใช้ที่ดิน ซึ่งแต่เดิมชาวเขาส่วนใหญ่มักเน้นรูปแบบการทำเกษตรแบบ

ยังชีพ (subsistence) ต่อมาได้เปลี่ยนไปเป็นการเกษตรแบบเพื่อการค้า โดยการปลูกพืชพาณิชย์ (cash crops) มากขึ้น

ชุมชนใด ๆ ก็ตามทีความเจริญเข้าไปถึง ไม่ว่าจะเป็นถนนหนทาง ไฟฟ้า น้ำประปา รูปแบบของการเกษตรแบบเข้มข้นเป็นวิถีทางอันหนึ่งที่สามารถเพิ่มรายได้และเป็นการลดการใช้ที่ดิน แต่ในทางกลับกันผลตอบแทนจากการเกษตรแบบเพื่อการค้า โดยวิธีการเพาะปลูกพืชพาณิชย์นั้นกลับทำให้ต้องมีการขยายพื้นที่และการเพิ่มจำนวนประชากรในที่สุด

5.6.1 การผลิตและระดับการใช้ทรัพยากรของระบบการเกษตรบนที่สูง

(1) ที่ดิน

จากการศึกษาพบว่า ชุมชนม้งบ้านสนป่าเกี๊ยะมีการใช้ที่ดินอย่างเข้มข้นมากขึ้น โดยการปลูกพืชสลับกับการปลูกข้าวซึ่งเป็นพืชหลัก กับการปลูกผลไม้และผักสลับกัน ซึ่งขึ้นอยู่กับฤดูกาล หรือเป็นไปตามความต้องการของท้องตลาด หรือการปลูกพืชล้มลุกมากกว่า 1 ครั้ง ในรอบปีระบบพืชที่แนะนำโดยโครงการต่าง ๆ ของรัฐและพืชที่เข้ามาในชุมชนตามกลไก ของตลาดที่ค่อนข้างหลากหลาย จากการศึกษาผู้วิจัยพบว่า ความหลากหลายของการปลูกพืชพรรณ เหล่านี้กลับมีความยั่งยืน กล่าวคือ ชุมชนสามารถทำการเพาะปลูกได้อย่างต่อเนื่องเป็นเวลานาน นับสิบปีขึ้นไป เช่น การปลูกข้าวสลับกับกะหล่ำปลี การปลูกข้าวโพดแล้วแซมด้วย ถั่วพันธุ์ต่าง ๆ เช่น ถั่วฝักยาว ถั่วดำ ถั่วแดง และถั่วเหลือง เป็นต้น หรือแซมด้วยพริกทอง พืชสมุนไพร หรือผักพันธุ์พื้นเมืองต่าง ๆ เป็นต้น

(2) น้ำ

น้ำเป็นพื้นฐานที่สำคัญอย่างหนึ่งของระบบการเกษตรแบบยั่งยืนบนที่สูง ซึ่งการทำเกษตรแบบเข้มข้นนี้มีความจำเป็นต้องอาศัยน้ำเป็นปัจจัยหลักในการเพิ่มผลผลิต และลดอัตราการเสี่ยงจากความแปรปรวนของสภาพดินฟ้าอากาศ การใช้น้ำเพื่อการเกษตรบนที่สูงจึงมีปริมาณที่เพิ่มขึ้น นอกจากนี้ผู้วิจัยยังพบว่า ในชุมชนม้งบ้านสนป่าเกี๊ยะมีการใช้ระบบน้ำแบบสปริงเกอร์เป็นส่วนใหญ่ ซึ่งการใช้น้ำวิธีนี้ก่อให้เกิดปัญหาการสูญเสียน้ำในรูปแบบการระเหยมาก แต่เนื่องจากต้นทุนของระบบน้ำสปริงเกอร์นี้ต่ำกว่ามากเมื่อเทียบกับระบบน้ำหยด ซึ่งวิธีการนี้จะช่วยประหยัดน้ำได้มากกว่าก็ตาม เพียงแต่อาศัยการไหลของน้ำจากที่สูงโดยไม่ต้องสูบ

จากการสัมภาษณ์สมพงษ์ เรื่องการใช้สปริงเกอร์และปัญหาน้ำใช้ในการเกษตร ว่า "...ที่ผ่านมาประมาณ 4 - 5 ปี แล้ว ที่ชุมชนแห่งนี้เริ่มประสบกับปัญหาการขาดแคลนน้ำ แต่ยังไม่ถึงกับวิกฤต เนื่องจากยังมีแหล่งกำเนิดน้ำอีกหลายสาย พบเพียงแต่น้ำ

ที่เคยมีปริมาณมาก กลับมีปริมาณน้อยลง ปีใดหากฝนไม่ตกหรือฝนตกล่า จะมีปัญหาเรื่องน้ำใช้ สำหรับการเกษตร โดยที่ในไร่นาสวนของเขาเองมีสปริงเกอร์มากกว่า 50 ตัว สำหรับให้น้ำ เพราะสะดวกทั้งการติดตั้งและการเคลื่อนย้าย มีน้ำหนักเบา ที่สำคัญไม่ต้องเสียเวลา เพราะต้องเดินไปตักน้ำจากลำธาร หรือลำห้วยการใช้เครื่องสูบน้ำ หรือสายยางเพื่อต่อน้ำไปยังพื้นที่เพาะปลูก เป็นไปไม่ได้เลย เพราะพื้นที่ส่วนใหญ่อยู่บริเวณที่ลาดเชิงเขา มีความชันพอสมควร...”

(3) แรงงาน

การที่ชุมชนมั่งบ้านสันป่าเกี๊ยะมีการทำการเกษตรแบบเข้มข้นนี้ ย่อมต้องส่งผลให้มีความต้องการในเรื่องของแรงงานมากขึ้น ความสำเร็จในเรื่องการตลาดเป็น ปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดการอพยพ หรือการจ้างแรงงานข้ามเผ่าพันธุ์ หรือแรงงานจากคนพื้นราบ หรือแรงงานข้ามชาติจากประเทศเพื่อนบ้าน จากการศึกษาคู่มือวิจัยพบว่า เกษตรกรของชุมชนมั่ง บ้านสันป่าเกี๊ยะส่วนใหญ่นิยมจ้างแรงงานข้ามเผ่าพันธุ์ เช่น กะเหรี่ยง หรือมุเซอ เพื่อมาทำงาน เป็นลูกจ้างในไร่นาสวน มากกว่าการให้แรงงานจากคนในชุมชนหรือสมาชิกในครัวเรือน ซึ่งสมพงษ์ เล่าให้ฟังว่า “...เดี๋ยวนี้การจ้างคนทำงานในไร่นาสวนไม่เหมือนสมัยก่อน ในรุ่นที่พ่อของเขายังทำ ไร่ทำสวน แรงงานส่วนใหญ่จะเป็นคนในครอบครัว หรือบางทีก็เป็นเครือญาติ มาระยะหลังต้อง จ้างแรงงานจากชาวเขาเผ่าอื่น เพราะความต้องการผลผลิต ดังนั้นจึงต้องแข่งกับเวลา และเจ้าของ ไร่รายอื่น ๆ เพราะอาจทำให้ผลผลิตเสียหายและราคาตกได้ นอกจากนั้น สมาชิกในครอบครัว ส่วนใหญ่ที่เป็นผู้ชายนิยมลงไปรับจ้างทำงานในเมือง ซึ่งให้ค่าตอบแทนมากกว่า การช่วยพ่อแม่ ทำงานในไร่บางครั้งก็ไม่ได้ค่าตอบแทน...” สำหรับการจ่ายค่าจ้างจะจ่ายเป็นสิ่งของมากกว่า เงินทอง หรือการให้อาหาร หรือที่พัก หรือจ่ายเป็นผลผลิตแบบกึ่งหนึ่ง (50 : 50)

(4) สารเคมี ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง หรือยากำจัดวัชพืช

จากการที่ชุมชนมั่งบ้านสันป่าเกี๊ยะมีการทำการเกษตรแบบเข้มข้นนี้ สารเคมี ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง หรือยากำจัดวัชพืช เหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยสำคัญในการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร ชาวเขาที่ทำการเกษตรเพื่อการค้าจะมีการสนองตอบต่อการใช้สารเคมีเป็นอย่างดี

พื้นที่ในการทำการเกษตร การถือครองพื้นที่ของชุมชนนี้ ส่วนใหญ่เพื่อทำกินและเพื่อ การเกษตร กลุ่มคนที่ถือครองที่ทำกินเป็นจำนวนมากมักเป็นครอบครัวขยายที่มาจากกลุ่มตระกูล แห่ที่ใหญ่ ๆ ทั้ง 3 ตระกูล รองลงมาเป็นครอบครัวเดี่ยว ส่วนครอบครัวที่ถือครองที่ดินน้อยที่สุด ประมาณ 1.5 - 5 ไร่ สำหรับเหตุผลที่ทำให้มีจำนวนการถือครองที่ดินน้อยเพราะบางครอบครัว ไม่นิยมทำงานในไร่นาสวน แต่นิยมลงไปรับจ้างทำงานในเมือง

ชนิดของพืชผักที่เกษตรกรชาวเขาเผ่าม้งนิยมปลูก ได้แก่ กระหล่ำปลี ผักกาดขาวปลี ผักกาดทางหงษ์ และแครอท

สารเคมีที่ใช้ในการเกษตร ได้แก่ แอมบูน (ชื่อทางการ permethrin) ไดเทรเอ็ม 45 (mancozeb) และสกออร์ (diphinoconazol) อิระเดซ พรหมวงค์ และคณะ ,2541 ศึกษาเรื่อง การตัดสินใจในการเลือกใช้สารเคมีในการป้องกันและกำจัดศัตรูพืช พบว่าเกษตรกรชาวเขาเผ่าม้งส่วนใหญ่ ตัดสินใจเอง บางส่วนเพื่อนบ้านให้คำแนะนำ บางส่วนได้รับคำแนะนำจากเจ้าหน้าที่ของรัฐและหน่วยงานต่างๆ ในชุมชน และคำแนะนำจากพ่อค้าคนกลาง

ค่าใช้จ่ายในการซื้อสารเคมี ในรอบปีที่ผ่านมามีตั้งแต่ 300 – 1,000 บาท และมากกว่า 1,000 บาท รายได้ของเกษตรกรชาวเขาเผ่าม้งที่มาจากการปลูกผักในรอบปีที่ผ่านมามีตั้งแต่ 10,000 – 30,000 บาท ต่ำที่สุดคือ ต่ำกว่า 10,000 บาท และมากที่สุดคือ มากกว่า 30,000 บาท

การได้รับพิษและอันตรายจากการใช้สารเคมี จากการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยพบว่า ชาวเขาเผ่าม้งมีความเห็นเกี่ยวกับการใช้สารเคมีในการป้องกันและกำจัดศัตรูพืชว่า การใช้สารเคมีฉีดพ่นเพื่อป้องกันและกำจัดศัตรูพืชจะทำให้พืชผักสวยงามและขายได้ราคาดี การฉีดพ่นสารเคมีบ่อย ๆ เป็นวิธีการหนึ่งที่กำลังแมลงศัตรูพืชได้ผลและไม่ทำลายผลผลิต และการใช้สารเคมีในปริมาณที่มากและเข้มข้น ทำให้สามารถกำจัดแมลงได้เป็นจำนวนมาก และยังประหยัดเวลาไม่ต้องฉีดบ่อย ๆ การผสมสารเคมี จะทำในที่ที่มีอากาศถ่ายเทได้สะดวก จากคำแนะนำของเจ้าหน้าที่หรือจากพ่อค้า และจากการลองผิดลองถูก ก่อนการใช้สารเคมี มีบ้างที่อ่านฉลากก่อน พบว่าเฉพาะในรายที่พอจะอ่านออกเขียนได้ ส่วนใหญ่แล้วไม่นิยมสวมใส่อุปกรณ์ป้องกัน เช่น ถุงมือ เสื้อผ้า หน้ากาก เป็นต้น สาเหตุเพราะรำคาญ เกะกะ และไม่สะดวก มีการเก็บรักษาสารเคมีให้ปลอดภัย ทั้งจากคนและสัตว์ ภาชนะที่ใช้บรรจุสารเคมี ภายหลังจากการใช้ไม่มีการทำความสะอาด เมื่อจะใช้ใหม่ก็ใช้เลย บางทีก็ใช้สารเคมีที่เหลือครั้งก่อน สารเคมีที่เหลือใช้มักจะไม่ทิ้ง หากต้องการทิ้งก็จะเททิ้งที่พื้นดินตรง ๆ ไม่มีการขุดหลุมเพื่อทิ้งแล้วฝังกลบ

5.6.2 กระบวนการในการทำไร่หมุนเวียนในรอบปีปฏิทินการเพาะปลูก
ปฏิทินการเพาะปลูกในรอบปีของชุมชนม้งบ้านสันป่าเกี๊ยะ มีดังนี้

เดือน	กิจกรรม / พิธีกรรม
เดือนมกราคม	เป็นเดือนที่ชาวเขาส่วนใหญ่เตรียมพร้อมที่จะทำการเก็บเกี่ยวผลผลิตต่าง ๆ รวมทั้งข้าวที่เป็นพืชหลัก (ข้าวเจ้า) บางครอบครัวมีการเตรียมตัวเพื่อทำการเลือกพื้นที่ที่จะทำการเกษตรของปีต่อไป โดยการจัดการของเก่าที่ค้างในปีเก่าให้แล้วเสร็จก่อน วิธีการส่วนใหญ่ที่ใช้ได้แก่การแผ้วถาง การเผา และมีการเตรียมดินเพื่อทำการเพาะปลูกด้วย ระยะเวลาในการเตรียมพื้นที่สำหรับทำการเกษตรในรอบปีต่อไป จะใช้เวลามากหรือน้อยขึ้นอยู่กับขนาดของไร่ บางครอบครัวใช้เวลาตั้งแต่ เดือนมกราคมถึงเดือนมีนาคม บางทีก็ถึงเดือนเมษายน ส่วนพิธีกรรมที่พบในเดือนนี้ได้แก่ พิธีขึ้นปีใหม่ของชาวเขาเผ่าม้ง
เดือนกุมภาพันธ์	เป็นเดือนที่ชาวเขาจะทำการแผ้วถางไร่ หรือใช้วิธีการเผา และเตรียมดินเพื่อเริ่มต้นฤดูกาลผลิตรอบใหม่
เดือนมีนาคม	เดือนนี้ชาวเขายังคงทำการแผ้วถางไร่ หรือใช้วิธีการเผา และมักจะมีการไถ่คันดินไม้ไผ่ในไร่ในสวน เพื่อเตรียมพื้นที่สำหรับทำการเกษตรต่อไป
เดือนเมษายน	เดือนนี้ชาวเขายังคงมีการเผาเศษวัชพืช เศษไม้ต่าง ๆ ที่ได้ทำการไถ่คันหรือแผ้วถางแล้วทำการตากไปเมื่อเดือนที่แล้ว
เดือนพฤษภาคม	ชาวเขาจะเริ่มทำการหว่านเมล็ดพันธุ์พืชต่าง ๆ เพราะกำลังจะเริ่มฤดูฝน พืชที่เริ่มปลูกในช่วงเดือนนี้ ได้แก่ ข้าว ข้าวโพด ไม้ผลชนิดต่าง ๆ
เดือนมิถุนายน	ในเดือนนี้ก็มีการปลูกพืชเช่นกัน ได้แก่ ข้าว ข้าวโพด ไม้ผล และผักชนิดต่าง ๆ บางครอบครัวสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตของไม้ผลที่ปลูกเมื่อเดือนที่แล้ว เช่น กาแฟ ลิ้นจี่ เป็นต้น
เดือนกรกฎาคม	เดือนนี้ส่วนใหญ่กิจกรรมที่ทำในไร่จะเป็นการดูแลรักษาพืชต่าง ๆ ที่ได้เพาะปลูกเอาไว้
เดือนสิงหาคม	เดือนนี้มีการทำกิจกรรมที่ทำจะต่อเนื่องจากเดือนก่อน คือการดูแลรักษา มีพืชบางชนิดที่สามารถเก็บเกี่ยวได้ เช่น ผักสวนครัวบางชนิด

เดือน	กิจกรรม / พิธีกรรม
เดือนกันยายน	เดือนนี้ชาวเขาเผ่าม้งจะเริ่มเก็บเกี่ยวข้าวโพด และผักบางชนิด ในบางครอบครัวเริ่มทำการปลูกถั่วพันธุ์ต่าง ๆ รวมถึงการปลูกฝิ่น เพราะสภาพอากาศที่เป็นแบบปลายฝนต้นหนาว
เดือนตุลาคม	เดือนนี้ชาวเขาเผ่าม้งจะทำการเก็บเกี่ยวผลผลิตข้าว และดูแลรักษาถั่วพันธุ์ต่าง ๆ รวมทั้งฝิ่น ที่เพิ่งปลูกเมื่อเดือนที่แล้ว
เดือนพฤศจิกายน	ช่วงเดือนนี้ชาวเขาจะเริ่มทำการเก็บเกี่ยวผลผลิตรวมทั้งข้าวด้วย พิธีกรรมที่พบในเดือนนี้ ได้แก่ พิธีกรรมน้อหมอเป้ชะ และพิธีกรรมฉ่งชะ
เดือนธันวาคม	เดือนนี้จะมีการเก็บเกี่ยวผลผลิตจากพืชตระกูลถั่ว และฝิ่น สำหรับเดือนนี้แล้ว ส่วนใหญ่ชาวเขาเผ่าม้งจะเน้นหนักไปที่การทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับผีบรรพบุรุษ หรือญาติที่เสียชีวิตไปแล้ว ไม่นิยมมีงานบุญในเดือนนี้